УДК 908 (5):243.4:811.58:001] (515) Кьорьош
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2026.3.3

Задірака Володимир Олександрович,
аспірант кафедри релігієзнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0009-0004-8459-2273
volodymyrzadiraka@gmail.com

АЛЕКСАНДЕР ЧОМА ДЕ КЬОРЬОШ ЯК ФУНДАТОР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТИБЕТОЛОГІЇ: НАУКОВА СПАДЩИНА ТА СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу наукової спадщини Александера Чома де Кьорьоша та визначенню її значення для становлення європейської тибетології і формування європейського академічного знання про тибетський буддизм. Актуальність дослідження зумовлена тим, що, попри визнання А. Чома де Кьорьоша одним із фундаторів тибетології, його діяльність в українському релігієзнавчому та сходознавчому дискурсі досі не стала предметом окремого комплексного дослідження.

Дослідження ґрунтується на історико-релігієзнавчому, історіографічному та порівняльному аналізі праць А. Чома де Кьорьоша, біографічних джерел і сучасних досліджень з історії тибетології та буддології. Основну увагу приділено його граматиці тибетської мови, тибетсько-англійському словнику, дослідженням Канг'юру й Тенг'юру та сучасним інтерпретаціям його наукової спадщини.

Встановлено, що первинний інтерес ученого до проблеми походження угорського народу у процесі подорожей Центральною Азією трансформувався в систематичне вивчення тибетської мови, літератури та буддійської традиції. Показано, що його діяльність у Занскарі та Канумі, дослідження канонічних корпусів тибетського буддизму, а також публікація в 1834 році граматики тибетської мови й тибетсько-англійського словника заклали підґрунтя для систематичної роботи європейських дослідників із тибетськими джерелами. Виявлено також, що сучасна історіографія дедалі частіше розглядає внесок А. Чома де Кьорьоша в ширшому контексті формування європейського сходознавства, тибетології та буддології.

Наукова спадщина Александера Чома де Кьорьоша стала важливою складовою частиною включення тибетського буддизму до європейського академічного дискурсу. Створені ним граматика, словник і текстологічні описи сформували мовний, лексикографічний і текстологічний інструментарій, який забезпечив становлення професійної традиції вивчення тибетських текстів у європейській науці.

Ключові слова: тибетський буддизм, Канг'юр, Тенг'юр, тибетська мова, буддологія, сходознавство, історія науки.

Zadiraka Volodymyr,
Postgraduate Student at the Department of Religious Studies
Taras Shevchenko National University of Kyiv
orcid.org/0009-0004-8459-2273
volodymyrzadiraka@gmail.com

ALEXANDER CSOMA DE KŐRÖS AS FOUNDER OF EUROPEAN TIBETAN STUDIES: LEGACY AND CONTEMPORARY INTERPRETATIONS

This article analyzes the scholarly legacy of Alexander Csoma de Kőrös and examines its significance for the emergence of European Tibetan studies and the formation of European academic knowledge about Tibetan Buddhism. The relevance of the study lies in the fact that, despite the established recognition of Csoma de Kőrös as one of the founders of Tibetan studies, his scholarly contribution has not yet become the subject of a comprehensive study in Ukrainian religious studies and Oriental scholarship.

© Задірака В. О., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

The research is based on historical-religious, historiographical, and comparative analysis of Csoma de Kőrös's works, biographical sources, and contemporary studies on the history of Tibetan and Buddhist studies. Particular attention is paid to his Grammar of the Tibetan Language, the Tibetan–English Dictionary, his studies of the Kangyur and Tengyur, and contemporary interpretations of his scholarly legacy.

The study demonstrates that Csoma de Kőrös's initial interest in the origins of the Hungarian people gradually evolved into a systematic investigation of the Tibetan language, literature, and Buddhist tradition during his travels through Central Asia. His work in Zanskar and Kanum, together with his research on the Tibetan Buddhist canonical collections and the publication of his grammar and dictionary in 1834, laid the foundation for the systematic study of Tibetan sources by European scholars. The article also shows that contemporary historiography increasingly interprets his contribution within the broader context of the development of European Oriental studies, Tibetan studies, and Buddhist studies.

Alexander Csoma de Kőrös's scholarly legacy became an important component in integrating Tibetan Buddhism into European academic discourse. His grammar, dictionary, and textual descriptions established the linguistic, lexicographical, and textological tools that enabled the emergence of a professional tradition of studying Tibetan texts in European scholarship.

Key words: Tibetan Buddhism, Kangyur, Tengyur, Tibetan language, Buddhist studies, Oriental studies, history of scholarship.

Постановка проблеми. Упродовж XIX століття в європейській гуманітаристиці відбувалися масштабні зміни, пов'язані з розширенням знань про релігійні та культурні традиції Азії. Одним із наслідків цього процесу стало формування академічних напрямів, орієнтованих на систематичне вивчення мов, текстів і релігійних систем Сходу. Особливе місце серед них посіла тибетологія, розвиток якої відкрив нові можливості для дослідження тибетського буддизму та його писемної традиції.

Серед дослідників, які заклали підвалини академічного вивчення Тибету, особливе місце належить Александеру Чома де Кьорьошу (1784–1842 рр.) – угорському сходознавцю, лінгвісту та мандрівникові, якого сучасна наука традиційно розглядає як основоположника європейської тибетології. Результатом його багаторічних досліджень стали перша наукова граматика тибетської мови, перший тибетсько-англійський словник, а також перші систематизовані описи структури двох основних корпусів тибетського буддійського канону – Канг'юру (зібрання текстів, що традиційно вважаються словами Будди) та Тенг'юру (корпусу коментарів і трактатів індійських і тибетських авторів). Саме ці праці вперше надали необхідний інструментарій для подальших поколінь дослідників і забезпечили можливість професійного вивчення тибетських джерел у європейському науковому середовищі.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення ролі А. Чома де Кьорьоша не лише як автора фундаментальних тибетологічних праць, а і як одного із чинників формування європейського наукового знання про тибетський буддизм. Звернення до його праць дозволяє глибше зрозуміти процеси становлення тибетології, особливості рецепції тибетської буддійської традиції в Європі та механізми формування модерного релігієзнавчого дискурсу щодо релігій Сходу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематика наукової спадщини Александера Чома де Кьорьоша висвітлена у працях представників класичної та сучасної тибетології. Значний внесок у вивчення його біографії та наукової діяльності зробили Тівадар Дука, Петер Марцелл та інші дослідники. У сучасній історіографії увага дедалі більше зосереджується на ролі А. Чома де Кьорьоша у процесах становлення тибетології, буддології та європейського сходознавства загалом. Водночас в українському релігієзнавчому та сходознавчому дискурсі його постать представлена значно меншою мірою. Наявні згадки мають переважно контекстуальний характер і пов'язані з історією буддології. Попри це, надбання науковця досі не стало предметом окремого комплексного дослідження в українському релігієзнавстві.

Мета дослідження. Метою статті є комплексний аналіз наукової спадщини А. Чома де Кьорьоша, визначення її значення для становлення європейської тибетології і формування академічних підходів до дослідження тибетського буддизму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування наукових інтересів А. Чома де Кьорьоша нерозривно пов'язане з інтелектуальними процесами, які відбувалися в Центральній

Європі наприкінці XVIII – на початку XIX століття. У цей період значного поширення набули дослідження, спрямовані на пошук історичного походження народів і реконструкцію їхніх культурних витоків. Особливого значення такі пошуки набули в угорському інтелектуальному середовищі, де проблема походження угорців стала одним із важливих напрямів гуманітарних студій (Duka, 1885, с. 6–7). Саме в цьому контексті формувалися інтереси А. Чома де Кьорьоша. Після здобуття ґрунтовної освіти у Трансильванії та пізніше в Геттінгенському університеті він виявляв особливий інтерес до мовознавства, історії та східних культур. На відміну від багатьох сучасників, його інтерес до Азії мав не лише пізнавальний, але й конкретний дослідницький характер: учений прагнув віднайти історичну прабатьківщину угорського народу, яку пов'язував із регіонами Центральної Азії (Duka, 1885, с. 11–14).

Із цією метою в 1819 р. А. Чома де Кьорьош розпочав багаторічну подорож на Схід, яка проходила через Османську імперію, Близький Схід, Персію та Центральну Азію. Як підкреслював Теодор Дука, А. Чома де Кьорьош вирушив у свою експедицію, будучи «озброєним результатами спеціальної наукової підготовки, що тривала впродовж десяти років» (Duka, 1885, с. 14), що свідчить про її ретельно підготовлений і цілеспрямований науковий характер. Проте у процесі експедиції його інтереси поступово трансформувалися. Зіткнувшись із малодослідженим для європейців тибетським культурним простором, він дедалі більше зосереджував увагу на вивченні тибетської мови та писемної традиції. Саме цей поворот визначив подальший напрям його діяльності та фактично започаткував новий етап у розвитку європейського сходознавства. А. Чома де Кьорьош наголошував, що його не можна зараховувати до «заможних європейських мандрівників, які подорожують власним коштом заради розваги та задоволення цікавості» (Duka, 1885, с. 7), адже його подорож мала насамперед дослідницьку мету.

Вирішальне значення для становлення А. Чома де Кьорьоша як тибетолога мало його перебування в Західному Тибеті та прикордонних районах Гімалаїв у 1820-х рр. У монастирі Янгла він розпочав систематичне вивчення тибетської мови й літератури (Duka, 1885, с. 29–30), а під час перебування в Канумі завершував роботу над граматикою і словником та поглиблював дослідження тибетських текстів (Duka, 1885, с. 99–100). Як зазначав сам дослідник, його перебування в Тибеті мало на меті «оволодіти мовою та вивчити літературні зібрання» (Csoma de Kőrös, 1834, с. vi). На відміну від багатьох європейських мандрівників першої половини XIX століття, А. Чома де Кьорьош не обмежувався описом екзотичних особливостей країни чи побуту її населення. Його діяльність була спрямована на опанування внутрішньої інтелектуальної традиції тибетської культури через вивчення мови та письмових джерел. Саме тому центральне місце в його дослідницькому проєкті посіли не географічні спостереження, а робота з текстами, каталогізація літератури й аналіз структури тибетського буддійського канону. Отже, шлях А. Чома де Кьорьоша до тибетології був результатом поступової трансформації первинного етногенетичного проєкту в масштабне дослідження тибетської мовної та релігійної традиції. Ця трансформація зумовила появу перших систематичних праць із тибетської мови та створила передумови для формування тибетології як окремого напряму європейського сходознавства. Під час перебування в Янгла дослідник розпочав систематичне вивчення тибетської мови під керівництвом місцевого лами. Сам А. Чома де Кьорьош зазначав, що в Занскарі він «граматично опанував мову й ознайомився із численними літературними скарбами, зосередженими у 320 великих друкованих томах» (Duka, 1885, с. 29). Саме ця співпраця створила умови для його безпосереднього знайомства з корпусом канонічної літератури тибетського буддизму. У процесі навчання А. Чома де Кьорьош не лише опановував мовні особливості тибетської писемної традиції, але й поступово занурювався у структуру буддійського канону та принципи його організації.

Особливе місце в дослідницькій діяльності вченого посідала робота із двома основними корпусами тибетського буддійського канону – Канг'юром і Тенг'юром. Канг'юр, складений у XIV ст., присвячений словам Будди, зазвичай містить 108 томів (залежно від конкретної редакції), тоді як Тенг'юр, складений у тому самому столітті, присвячений коментарям до слів Будди і зазвичай містить 225 томів (Калантарова, 2023, с. 101, прим. 15–16).

Робота А. Чома де Кьорьоша з канонічними текстами не обмежувалася суто мовознавчими завданнями. Дослідник прагнув зрозуміти внутрішню структуру тибетської літератури, визначити тематичний склад окремих розділів канону та встановити взаємозв'язки між текстами. У результаті він став одним із перших європейських учених, які отримали системне уявлення про масштаб і зміст тибетської буддійської книжної культури (Duka, 1885, с. 29–30, 52). Подальша робота в Канумі сприяла поглибленню цих досліджень. Саме в цей період накопичений матеріал поступово набував форми наукового проєкту, спрямованого на створення інструментів для вивчення тибетської мови та літератури. Опрацювання канонічних текстів дозволило А. Чома де Кьорьошу сформувати значний лексичний і текстологічний корпус, який пізніше ліг в основу його граматики та словника (Duka, 1885, с. 99–100). Таким чином, дослідження Канг'юру та Тенг'юру стало важливим етапом інтелектуальної біографії А. Чома де Кьорьоша та сприяло систематизації європейських знань про тибетську буддійську літературу (Duka, 1885, с. 50–51).

Наступним етапом наукового проєкту Чома де Кьорьоша стало створення праць, які перетворили його особисте опанування тибетської мови на доступний для інших дослідників академічний інструментарій. Ідеться передусім про «Граматику тибетської мови» та «Тибетсько-англійський словник», опубліковані в Калькутті в 1834 р. А. Чома де Кьорьош визначав призначення своєї праці як створення інструменту, що має «слугувати ключами, що відкривають доступ до величезного масиву томів» тибетської літератури (Csoma de Kőrös, 1834, с. v). Значення граматики А. Чома де Кьорьоша полягало не лише в описі фонетичних, морфологічних і синтаксичних особливостей тибетської мови. Вона створювала систему правил, за допомогою яких європейський дослідник міг самостійно працювати з тибетськими текстами. Це мало принципове значення для становлення тибетології як дисципліни, адже мова перестала бути бар'єром між європейською наукою та тибетською буддійською традицією. Не менш важливим був і тибетсько-англійський словник. У сучасній тибетології словник А. Чома де Кьорьоша розглядається як перший систематичний тибетсько-англійський лексикографічний проєкт, створений для потреб європейських дослідників. Завдяки цьому словник став не просто лексикографічною працею, а інструментом доступу до релігійних, філософських і літературних текстів тибетського буддизму. Характеризуючи призначення словника, А. Чома де Кьорьош наголошував, що «належно укладеного словника <…> буде достатньо, щоб привести дослідника до досконалого знання цієї мови» (Csoma de Kőrös, 1834, с. vii), розглядав його як фундаментальний інструмент для системного вивчення тибетської мови. Граматика забезпечувала розуміння мовної структури канонічних текстів, тоді як словник уможливлював роботу зі спеціальною буддійською термінологією. Це створило передумови для філологічного аналізу тибетських перекладів індійських буддійських творів, їх порівняння з іншими версіями та поступового формування академічної текстології тибетського буддизму. Внесок А. Чома де Кьорьоша полягає ще й у тому, що його граматика та словник виконували не лише довідкову, а й інституційну функцію. Вони забезпечили можливість відтворення тибетологічного знання поза межами особистого досвіду самого дослідника. Якщо попередній етап був пов'язаний із його індивідуальною роботою в монастирському середовищі, то після публікації праць у 1834 р. тибетська мова стала предметом систематичного вивчення і дослідження.

Саме тому А. Чома де Кьорьоша часто називають «батьком тибетології», або фундатором цього напряму (Le Calloc'h, 1985, с. 39). Сучасні дослідники підкреслюють, що його праці стали вихідною точкою для подальшого розвитку тибетських студій, а сам він заклав підвалини дисципліни, яка поєднала лінгвістику, текстологію, історію релігій і буддологію. Пізніший тибетський лексикограф Г.А. Єшке, якого цитує Дука, характеризував словник А. Чома де Кьорьоша як «твір самобутнього дослідника і плід майже незрівнянної наполегливості й терпіння» (Duka, 1885, с. 124). Як показують дослідження історії рецепції буддизму на Заході, саме в XIX столітті завдяки працям перших орієнталістів, зокрема А. Чома де Кьорьоша, Ежена Бюрнуфа й інших, буддизм почав сприйматися в Європі як окрема релігійна й філософська традиція, придатна для систематичного аналізу (Lussier, 2010, с. 89).

Сучасна історіографія не є однорідною в оцінках спадщини А. Чома де Кьорьоша й демонструє поступовий перехід від біографічного осмислення його постаті до аналізу діяльності в ширшому контексті європейського сходознавства та формування академічного знання про буддизм. Такий підхід представлений у праці М. Люссьє, який розглядає діяльність А. Чома де Кьорьоша не лише як визначний етап розвитку тибетології, а і як важливий чинник включення буддизму до західного інтелектуального й академічного простору (Lussier, 2010, с. 89).

В українській історіографії проблему становлення європейської тибетології та буддології розглядає О. Калантарова, яка акцентує увагу на тому, що саме праці А. Чома де Кьорьоша започаткували західну тибетологію, створивши передумови для подальшого формування буддології як окремої дисципліни. Авторка також підкреслює, що поряд з А. Чома де Кьорьошем важливу роль у становленні нового буддійського дискурсу відіграли Браян Годжсон і Ежен Бюрнуф (Калантарова, 2023, с. 100–102). Іншу дослідницьку перспективу пропонує П. Марцелл, який прагне відійти від агіографічного образу дослідника. Він акцентує увагу на необхідності критичного переосмислення біографії та наукового доробку А. Чома де Кьорьоша на основі широкого кола документальних джерел, розглядає його біографію як предмет критичного джерелознавчого аналізу (Marczell, 2007, с. xii). Водночас у вступному слові до цього ж видання Ф. Денвуд звертає увагу на те, що нині постать А. Чома де Кьорьоша становить інтерес не лише як одного із засновників тибетології, а і як важливий об'єкт дослідження історії науки, буддології та взаємодії Європи з Тибетом (Marczell, 2007, с. xiii – xiv).

Ще один напрям сучасної історіографії репрезентує Дж. Райнганс, який пропонує розглядати становлення європейської тибетології не як результат діяльності одного вченого, а як наслідок взаємодії кількох дослідників першої половини XIX століття, серед яких, поруч з А. Чома де Кьорьошем, важливу роль відіграли І.Й. Шмідт, Г. Яшке та П. Фуко. На думку автора, лише поступово відбувався перехід від розрізнених «прототибетологічних» студій до формування академічної дисципліни (Rheingans, 2024, с. 654–655). Такий підхід дає підстави уточнити традиційний персоніфікований наратив про А. Чома де Кьорьоша як єдиного основоположника дисципліни, не заперечуючи фундаментального значення його праць.

Проведений історіографічний аналіз засвідчив еволюцію підходів до оцінювання творчого надбання А. Чома де Кьорьоша: від переважно біографічного осмислення його діяльності у класичних працях до розгляду його як одного із чинників формування європейської тибетології, буддології та міжкультурного трансферу знань у сучасних дослідженнях.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що постать А. Чома де Кьорьоша посідає визначальне місце в історії становлення західної тибетології та формування наукових підходів до вивчення тибетського буддизму. Встановлено, що формування наукового проєкту А. Чома де Кьорьоша було пов'язане з пошуками історичного походження угорського народу, однак у процесі подорожей Центральною Азією його дослідницькі інтереси трансформувалися в систематичне вивчення тибетської мови, літератури та релігійної традиції. Саме ця трансформація зумовила появу перших систематичних досліджень тибетської мови, літератури та буддійської традиції в європейській науці. З'ясовано, що робота вченого з канонічними корпусами Канг'юру та Тенг'юру стала одним із перших прикладів систематичного дослідження тибетської буддійської літератури європейським ученим. Завдяки цьому було створено передумови для включення тибетського буддизму до сфери академічного аналізу та розширено джерельну базу майбутніх буддологічних студій. Доведено, що опубліковані в 1834 р. граматика тибетської мови та тибетсько-англійський словник стали фундаментальними інструментами становлення європейської тибетології. Вони забезпечили можливість систематичного вивчення тибетських текстів і сприяли формуванню професійної дослідницької традиції, яка вийшла за межі індивідуального досвіду самого А. Чома де Кьорьоша. Аналіз впливу його постаті на розвиток буддології засвідчив, що діяльність ученого сприяла формуванню нових підходів до вивчення буддизму, заснованих на роботі з першоджерелами та критичному аналізі текстів. У цьому контексті А. Чома де Кьорьош постає не лише як фундатор тибетології,

але і як один із посередників між тибетською буддійською традицією та європейським академічним середовищем. Встановлено також, що сучасна гуманітаристика розглядає надбання А. Чома де Кьорьоша значно ширше, ніж суто в межах історії мовознавства чи сходознавства. Його діяльність дедалі частіше інтерпретується як важливий етап розвитку міжкультурного наукового діалогу та формування глобального знання про релігійні традиції Азії. Особливу увагу приділено аналізу української історіографії питання. Виявлено, що в українському релігієзнавчому та сходознавчому дискурсі постать Александера Чома де Кьорьоша представлена фрагментарно та переважно розглядається в контексті історії буддології і тибетології. Водночас його науковий доробок досі не став предметом окремого комплексного дослідження, що зумовлює актуальність подальшого вивчення цієї проблематики. Створені ним граматика, словник, текстологічні описи та дослідження канонічної літератури сформували інтелектуальну інфраструктуру, яка забезпечила перехід тибетського буддизму від статусу маловідомої східної традиції до об'єкта систематичного наукового дослідження в Європі.

Список використаних джерел:

Калантарова О. (2023). Феноменалістичний атомізм як tertium quid компаративної філософії. *Sententiae,* XLII (3), 97–126. https://doi.org/10.31649/sent42.03.097

Csoma de Kőrös A. (1834). Grammar of the Tibetan Language. Baptist Mission Press.

Duka T. (1885). Life and Works of Alexander Csoma de Körös: A Biography Compiled Chiefly from Hitherto Unpublished Data. Trübner & Co.

Le Calloc'h B. (1985). Alexander Csoma de Koros, the Heroic Philologist, Founder of Tibetan Studies in Europe. *The Tibet Journal*, 10 (3), 30–41.

Lussier M. (2010). The Bodhisattva of Romanticism: Alexander Csoma de Körös and the British "Discovery" of Buddhism. *The Wordsworth Circle*, 41 (2), 88–90. https://doi.org/10.1086/TWC24043601

Marczell P. J. (2007). Alexander Csoma de Kőrös (Vol. 1: Csoma Kőrösi's Planet). The Asiatic Society.

Rheingans J. (2024). The Early Days of Tibetan Studies in Europe: Some Textual and Historical Considerations Regarding I. J. Schmidt (1779–1847) and His German Translation of The Wise and the Foolish. *Intellectual History Review*, 34 (3), 653–675. https://doi.org/10.1080/17496977.2024.2360247

References:

Kalantarova, O. (2023). Fenomenalistychnyi atomizm yak tertium quid komparatyvnoi filosofii [Phenomenalistic atomism as tertium quid of comparative philosophy]. *Sententiae*, 42(3), 97–126. https://doi.org/10.31649/sent42.03.097 [in Ukrainian].

Csoma de Kőrös, A. (1834). Grammar of the Tibetan language. Baptist Mission Press [in English].

Duka, T. (1885). Life and works of Alexander Csoma de Körös: A biography compiled chiefly from hitherto unpublished data. Trübner & Co [in English].

Le Calloc'h, B. (1985). Alexander Csoma de Koros, the Heroic Philologist, Founder of Tibetan Studies in Europe. *The Tibet Journal*, 10(3), 30–41 [in English].

Lussier, M. (2010). The Bodhisattva of Romanticism: Alexander Csoma de Körös and the British "Discovery" of Buddhism. *The Wordsworth Circle,* 41(2), 88–90. https://doi.org/10.1086/TWC24043601 [in English].

Marczell, P. J. (2007). Alexander Csoma de Kőrös (Vol. 1: Csoma Kőrösi's Planet). The Asiatic Society [in English].

Rheingans, J. (2024). The early days of Tibetan studies in Europe: Some textual and historical considerations regarding I.J. Schmidt (1779–1847) and his German translation of The Wise and the Foolish. *Intellectual History Review*, 34(3), 653–675. https://doi.org/10.1080/17496977.2024.2360247 [in English].

Дата першого надходження статті до видання: 04.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.10.2026